

İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 536 sayfa.

Rus Çarlığı ve Türkler adlı bu eser; Ortodoks misyon hareketinin daha doğuş evresinden başlayarak kronolojik olarak kurumsallaşmasına kadarki süreyi içermektedir, yani tarihi süreç bozulmadan XVI, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda misyon hareketinin durumu, seyri ve oluşturduğu kurumsal yapılar incelenmiştir. Türkiye’de olduğu gibi dünyada da Ortodoks misyonun, misyoner kaynaklarına dayalı başlangıcından kurumsallaşmasına kadarki süreci bütünüyle kronolojik olarak inceleyen çalışmalar pek yapılmamıştır. Eserin birinci bölümünde önce coğrafya belirlenmiş ve bu coğrafya üzerinde nüfus değişimi, yine Rus tarihi perspektifiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca istilâdan sonraki tarihi süreçte Türk bölgesine akın akın gelen Rus köylülerinin yıllar içinde demografik yapıyı değiştirdikleri gösterilmiş ve bu süreç tablolar, şekillerle görselleştirilmiştir.

İkinci bölüm, Rusların Ortodoksluğu benimseyip kurumsallaştırmaları ve bir emperyal siyaset olarak istilâ ettikleri topraklarda tahakkümün simgesi olarak kullanmalarının ilk örneklerini içermektedir. Yani Kazan hanlığının başkenti Kazan’ın Rus istilâsına uğramasıyla resmen başlayan Hıristiyanlaştırma dolayısıyla Ruslaştırma hareketinin tanımlanmasına, beraberinde oluşan yeni kurumsal olan veya olmayan müesseseler incelenmiştir. Bununla beraber yine kaynakların gösterdiği kişilerin faaliyetleri üzerinden misyon faaliyeti metodu merkez alınmıştır. Bölümün başlangıcı bu nedenle Rusların Ortodoksluğa girişine ayrılmış ve bu konu Türkiye’de çalışılmadığı için olabildiğince geniş tutulmuştur. Yine bu bölümde Rus çarlığına ait kanunların toplu kataloğu *Polnoye Sobraniye Zakanov (İmparatorluk Kanunları)* da değerlendirilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü; XVIII. yüzyıl ve misyon ile ilgili kurulan idareyi içermektedir. Bu dönemle beraber, İlimskiy, Malov Maşanov, Nurminskiy gibi meşhur misyonerlerin temel kabul edilebilecek eserleri

çalışmayı yönlendirmiştir. Özellikle E. Malov'un, Mojarovski'yle paralel Yeni Kreşen İdaresiyle ilgili yazdığı temel eser, bu dönemin birinci derecede kaynağıdır. Yine Rus tarihine ait basılmış külliyatlar da bu dönem için önemli kaynak olarak eserde yer almaktadır.

Eserin dördüncü bölümü XIX. yüzyıl Rus tarihi içinde İdil bölgesindeki geri dönüş hareketini incelemektedir. Özellikle XIX. yüzyılda sahada misyon görevini ifa eden misyonerlerin günlükleri bu dönemin en önemli kaynaklarından. Bu çerçevede Malov'un tuttuğu günlükler, Timofeyev'in tuttuğu notların aktarılması, İlminskiy'nin eserleri karşımıza çıkmaktadır ve özellikle XIX. yüzyıl ve kurumsallaşan misyon hareketinde ana kaynakları oluşturmaktadır. Eserde; E. Malov'un notları özel arşivi hariç, *Sbornik Statey*'de "Missyonerstvo sredi Muhammedan i Kreşennih Tatar" adıyla çıkan makalelerinin tümü değerlendirilmiştir. Bu notların tamamı 460 sayfadır. Birinci bölüm 5-61 sayfaları arasında olup *Müslümanlar arasında dört gün* ismini taşımaktadır ve Müslüman köylerine Malov tarafından yapılan araştırma gezisinin notlarını içermektedir. İkinci bölümde, 62-100'üncü sayfalar arasındadır ve Müslüman köylerine yapılan 6 günlük ziyaret anlatılır. Üçüncü bölüm ise, bir mollayla sohbet adını taşımaktadır ve 101 ila 114'üncü sayfalar arasındadır. Yine dört ve beşinci bölümler de bu ziyaretin devamıdır. Altıncı bölüm, 1865 yılında Tatar köylerinin durumlarına ayrılmış ve 131 ile 155. sayfalar arasındadır. Malov yedinci bölümden itibaren Kreşen Tatarlarını anlatmaya başlar ve ilk olarak Buinsk bölgesi Kreşen köylerine yaptığı ziyareti anlatır ve 165'inci sayfaya kadar bu bölgenin köyleri anlatılır. Daha sonra 218. sayfaya kadar İdil bölgesindeki Kreşenlerin dinî durumları anlatılır. Malov bu bölümden sonra da Kreşenler arasında misyon amaçlı yaptığı işlerden bahseder, Kreşen kiliselerini, Kreşen Tatarlarının sosyal ve dinî hayatlarını tekrar ele alarak 332. sayfaya kadar bu konulara yer verir. On beşinci bölümden yirmi birinci bölüme kadar da (333-379) yine misyonerliğe hazırlanma ve Kazan Kreşen Tatarları hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra da (379-462) sayfalar arasında bölge bölge İdil boylarındaki Kreşenler hakkında istatistikî bilgiler yer alır. Malov'un istatistikî bilgi sunumu dinî bölge yani yeparhiyalara göredir. Bu doğrultuda; İdil bölgesi Kazan, Simbirsk Vyatskiy, Samara, Ninniygorod, Ufa, Orenburg, Perm, Tambov, Penza, Saratov ve Astrahan olarak belirlenmiştir.

Yine İlminskiy'nin misyoner program için yaptığı bütün çalışmalar sağlığında bizatihi kendisi tarafından okul müdürüne yazdırılmıştır, araştırmacılar için oldukça önem taşıyan bu eser *Kazanskaya Tsentralnaya Kreşeno-Tatarskaya Şkola* adıyla 1887 yılında Kazan'da basılmıştır. Eser İlminskiy'nin misyoner çalışmaları hakkında ta başlangıçtan ölümüne kadarki bütün faaliyetlerini içermesiyle, yine devletin misyon faaliyetini özel kurumlara nakletmesi sürecini ayrıntılarıyla göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca İlminskiy'nin mektuplarını da kapsar ve çalışanlara farklı kaynakları tarama zahmetinden kurtarır. Peter Znamenskiy tarafından 1892 yılında hazırlanan ve İlminskiy sistemine ait dokümanlar ve Guriy Kardeşlik Cemiyetinin 25. yılının anısına kuruluşundan 1892 yılına bütün faaliyetlerin dökümünü veren, *Na pamiat o Nikolaye İvanoviçe İlminskom* adlı çalışma da bir diğer önemli kaynaktır. Eserde yer alan ve rapor niteliği taşıyan bu kaynak, İlminskiy bölümünün en önemli kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Yine Çiçerina, Afanasyev, Petrov ve Vitevsikiy'nin İlminskiy'nin ölümünün 25. yılı anısına İlminskiy sistemi ile ilgili yazdıkları makaleler bu dönemi çalışanlar için çok önemlidir ve eserde yer daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır.

Eserin beşinci bölümü, İlminskiy ve sistemine aittir. İlminskiy, gayri Rusların Hıristiyanlaştırılması ve dolayısıyla Ruslaştırılmasında yeni metodu getiren misyoner olarak en önemli isimdir. Rus Ortodoks misyonunun devlet tarafından kiliseden alınıp özel kuruluşlara devredilmesini sağlamış ve getirdiği misyoner eğitim modeliyle de etnik milliyetçiliğini tesis ederek bölgenin Ruslar tarafından yönetilmesinde büyük bir katkı sağlamıştır. Bu bölümde yazarın başvurduğu ana kaynaklar, günlükler ve İlminskiy'nin bıraktığı eserler olmuştur. Ayrıca yetiştirdiği öğrencilerinin makaleleri yine birinci derecede kullanılmıştır. Beşinci bölümün devamı niteliğinde olan İlminskiy sonrası misyoner eğitimi başlığıyla Rus devletinin bölgede açtığı misyon karakterli okullar incelenmiştir. Yine kaynaklar açısından; bu bölüm içinde farklılık arz etmez, ancak daha sonra bölgedeki eğitimi inceleyen A. F. Efirov'un *Neruskiye Şkola Povoljya, Priuralya i Sibiri* adlı eseri metodoloji açısından önemlidir. Yine o dönemin tutulan şehir ve okul istatistikleri de yeri geldikçe yazarın kullandığı birincil kaynaklar mesabesinde dir.

Eserin beşinci bölümü Türk eğitim tarihi ve metotları bakımından da çalışılmaya ve incelenmeye değerdir; Rus İmparatorluğunun 19 ve 20

yüzyılda Müslüman ve özelde Türk tebaasına karşı uyguladığı eğitim bu çalışmada genişçe yer almıştır.

Kitabın son bölümü, 1910 yılında yapılan misyoner kongresinin Müslüman bölümüne ait tutanaklarına ayrılmıştır. Bölümün M. A. Maşanov'a hazırlattığı raporun tamamı incelenmiş ve Müslümanların misyon hareketine karşı nasıl tavır aldıkları yine misyonerlerin düşüncelerine göre aktarılmaya çalışılmıştır. Misyoner kongre tutanaklarının bir diğer önemli özelliği de, katılımcıların listesini vermesidir. Yine katılımcıların aldığı sözler de, kayda geçtiği için bireysel düşüncenin misyon içindeki yeri de tespit edilebilmektedir.

Abdülhalim KOÇKUZU
(Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana Bilim Dalı)

